

Rusmir ŠADIĆ, Boško PEŠIĆ (ur.)

Heideggerov kraj

- Centar za kulturu i edukaciju
- »Logos« – Hrvatsko društvo
- »Karl Jaspers«, Tuzla – Zagreb,
- 2017., 148 str.

Postoje autori čija su djela kanonska. Postoje kanonska djela koja su svojevrsni *kanon unutar kanona*. Takav status (*kanon unutar kanona*) u zapadnoj kulturi zadobio je filozofski opus Martina Heideggera. On, napominju urednici, i nadalje nesmiljeno privlači pozornost: jednostavno – biva čitan! Jasno je stoga da *Heideggerov kraj* nije kraj Heideggera. Kraj o kojemu je riječ u zborniku nije nikakav kraj u smislu dovršenosti, krajnje izrečenosti ili nadiđenosti ni krajnja, završna faza Heideggerova života i filozofskoga opusa. Riječ je o kraju koji je zapravo *topos* na kojem se sabire Heideggerova misao i pozicija iz koje je, smatraju urednici, jedino moguće filozofski legitimno pristupiti *autentičnom* Heideggerovu mišljenju u cjelini. Da navedem dvojicu autora: u Heideggerovu kraju riječ je o suočavanju s »drugim početkom« povijesti, sa željenim nastupanjem postmetafizičkog mišljenja na niti vodilji oneobičavanja svakidašnjeg i naviknutog – ističe Dragan Prole. Odnosno, riječ je o kraju filozofije, koji je, prema Heideggeru, historijsko mjesto filozofije u kojemu se »cjelina njezine povijesti sabire u svoju krajnju mogućnost« – ističe Boško Pešić. Prikaz zbornika započet ću pak pri-

kazom dvaju opsegom (također i iznimnom erudicijom i akribijom, što je zapravo odlika svih radova u zborniku) nosivih radova: radom Marija Kopića *Heideggerov oproštaj od filozofije* i radom Žarka Paića *Informacija i kazivanje: Heideggerovi prilozi raspravi o kibernetici i nihilizmu*.

Kopić napominje da je odvajanje, odustajanje, pa čak i oproštaj od filozofije zapravo nit vodilja Heideggerova misaona puta. Ta nit (kraj filozofije) nada se se od *Sein und Zeit* (1927) (Kopić njemački naslov na hrvatski jezik prevodi riječima *Bivstvovanje i vrijeme*), snažan poticaj dobiva nakon tzv. *okreta* (*Khere*), o čemu svjedoči Heideggerovo drugo značajno djelo *Beiträge zur Philosophie* (1936. – 1938.), a otkriva se tek pri kraju Heideggerova misaona puta. Dakako, Heideggerovo *odvajanje* od filozofije, napominje Kopić, nije nikakav bagatelizirajući odnos spram same filozofije, već neizbježna posljedica njegova nastojanja (*Hauptanliegen*): bolje označiti samu *stvar mišljenja* (*Sache des Denkens*) koja je, prema Heideggeru, filozofiji ostala skrivena. Riječ je, smatra Kopić, o Heideggerovu ponavljanju već prijedenaoga puta, samo u protivnom smjeru: dok je nekoć mišljenje bilo polazištem od kojega se krenulo u filozofiju, Heidegger polazi od filozofije da bi se vratio mišljenju. Da bi rasvijetlio naznačeno, Kopić polazi od pitanja što ga je Heidegger postavio u svom predavanju *Das Ende der Philosophie und die Aufgabe des Denkens* (objavljeno 1969. godine u zbirci *Zur*

Sache des Denkens): U kojem je smislu filozofija ušla u svoj kraj? Ishodišna tvrdnja kojom Heidegger započinje odgovarati formulaična je: Filozofija je metafizika. Kopic̆ nadalje tumači tu nipošto samorazumljivu formulu. Metafizika je mišljenje bivstvujućega u cjelini (*Seiendes im Ganzen*), odnosno svijeta, čovjeka i Boga, i to s obzirom na bivstvovanje, odnosno s obzirom na pripadanje bivstvujućega bivstvovanju. Bivstvovanje bivstvujućega od početka filozofije i zajedno s tim početkom pokazuje se kao *arche* (koje je za Heideggera ono na temelju čega se nešto određuje da bude ono što jest i kako jest). Bivstvovanje kao temelj utemeljuje bivstvujuće tako da ga privodi (*bringt*), i to na način da ga niti stvara niti proizvodi, u njegovo svakoputno prisustvovanje (*jeweiliges Anwesen*), da mu daje prisutnost (*Anwesenheit*). To znači da je temelj prisutnost. Obilježje je pak metafizičkoga mišljenja da polazi upravo od prisustvujućega (*Anwesenden*) i da ga predstavlja u njegovoj prisutnosti, da ga izlaže, *postavlja na ogled* (*darstellt*), kao fundirana u tom i takvom temelju (*Grund*). Prvo je ime temelja u povijest filozofije – *idea* (izgled). Bivstvujuće ima bivstvovanje svojim izgledom. Mislilac koji je bivstvovanje bivstvujućega razabrao iz bivstvenosti bivstvujućega kao nazočnosti (svega) nazočnoga bio je, prema Heideggeru, Platon. Stoga Heidegger odmah nakon prve formule, ističe Kopic̆, postavlja drugu: Metafizika je platonizam. Preokretanjem (*Umkehrung*)

platonizma, što se događa u Nietzschea (volja za moć – *Wille zur Macht* i vječno ponovno došašće onoga jednakoga – *ewige Wiederkunft des Gleichen*), filozofija dostiže svoj kraj (*Ende*) – što nije smrt filozofije, već njezino dovršenje (*Vollendung*). Sva metafizička predaja sabrala se u bivstvovanje kao u volji za moć, u volji za moć kao vječno ponovno došašće bivstvenosti bivstvujućega (*Seiendheit des Seienden*). Premda se kraj filozofije očituje kao njezina dekompozicija (osamostaljivanje znanosti koje su se razvile unutar filozofije kao znanosti), to je, ističe Kopic̆, samo privid. Izvitak (*Ausfaltung*) filozofije u samostalne znanosti koje međusobno ipak sve odlučnije komuniciraju, oslanjajući se na kibernetiku kao fundamentalnu znanost, ne znači puko rastvaranje (*Auflösung*), nego legitimno dovršenje filozofije u smislu ozbiljenja njezine posljednje mogućnosti. Kraj filozofije pokazuje se kao trijumf upravljive ustanove znanstveno-tehničkoga svijeta i tom svijetu primjerenoga društvenoga poretka. Filozofija se izvila iz metafizike i postala *empirijskom znanošću o čovjeku*. Kopic̆ se pita nije li, unatoč sabranosti filozofije na kraju metafizike, ipak riječ o temeljnom preokretu, odnosno preokretu u temelju. Na niti vodilji toga pitanja i dubokim uvidom u Heideggerov opus Kopic̆ pronicljivo dolazi do pitanja može li se zaista filozofija reducirati na metafiziku. Nadalje se osvrće na Heideggerov spis *Die onto-theologische Verfassung der Metaphysik* (1957) u kojemu se metafizi-

zika ne shvaća kao korijen stabla (aluzija na Descartesovu sliku filozofije), već kao zub s dvama korijenima: ontologijom i teologijom. Time se dovodi u pitanje i to kako bog, zbog kojega se metafizika afirmirala kao *onto-teologija*, uopće dolazi u filozofiju kao takvu. Pitanje boga dakle krucijalno je ako je riječ o dvostrukoj jedinstvenoj *onto-teo-loškoj* strukturi metafizike. Bog u filozofiju prispijeva zato što filozofija, ako je metafizika, misli bivstvjuće kao takvo i u cjelini, odnosno s obzirom na najviše bivstvjuće (*höchstes Seiendes*), na sveutemeljjuće bivstvjuće, koje koincidira s metafizičkim pojmom boga. Metafizika svojom *teo-logičnom* stranom zapravo prevladava čuđenje i tako zatire istinski *arhe*. Filozofski pojam boga u suprotnosti je s ljudskim čuđenjem (*thaumazein*). Budući da se filozofija ipak ne dâ reducirati na metafiziku, kraj metafizike nije kraj filozofije. Usuprot, kraj metafizike omogućuje povratak na početak filozofije, omogućuje susret s njezinim vrelom: čuđenjem. Čuđenje bivstvovanju bivstvjućega, iz kojega izvire filozofija, samo po sebi još ne postavlja nikakav temelj. Temelj počinje postavljati tek *pozitivna usmjerenost* aporije koju inicira začuđenost i koja se, čim je inicirana, upućuje putem traženja svoje partnerice – euporije. Nalaženje euporije identično je evidentiranju temelja. Upozorenje na kraj, na unutarnje granice filozofskoga mišljenja nije dakle degradacija filozofije niti je riječ o nekakvom transcendentnom postavljanju pitanja na

drugu potenciju niti je produbljenje temelja filozofije u smislu katabaze u sam temelj metafizike. Korakom natrag iz filozofije, ističe Heidegger, vraćamo se u područje što se naznačuje imenom *čistina* (*Lichtung*) i u kojem kao ljudi svagda već jesmo i u kojem se na svoj način zadržavaju i stvari. Tim se korakom natrag tek javlja mogućnost da filozofiju izručimo svojini onoga njoj svojstvenoga. Filozofija korakom natrag prispijeva u neko začetno ostajanje u kojem će bogatstvo već mišljenoga biti spremno za neki drugi razgovor s njom. Iz toga očista, zaključuje Kopic, filozofija zacijelo još nije ušla u svoj kraj. Ona svagda iznovice započinje – u čistini bivstvovanja kao čuda svih čuda, tamo gdje svijet samorazumljivoga i neupitnoga propada u bezdan.

Iz Heideggerovih tekstova od konca 1930-ih do konca 1960-ih godina, ističe Paić, postaje bjelodano da se kraj metafizike pokazuje kao trijumf kibernetičkoga mišljenja. U programatskom tonu rasprave *Das Ende der Philosophie und die Aufgabe des Denkens* (1964) Heidegger govori upravo o razdoblju kibernetike, koja je za njega nastavak novovjekovne znanosti i tehnike te kraj metafizičkoga sklopa *bitka-boga-svijeta-čovjeka*. Filozofija se dakle dovršava u tom novom sklopu koji više nije pitanje *onto-logike*, nego se pokazuje problemom informatike kao logike tehničkoga svijeta. Pojmovlje kibernetike poput *informacije, kontrole, povratne sprege, entropije, komunikacije* predstavlja utoliko posvemašnje *tehniziranje*

jezika. Jezik više ne misli bitak puštajući da se iz njegove otvorenosti dogodi mogućnost obrata i preokreta same stvari. Iz *biti* kibernetike proizlazi da mišljenje kao računanje (komputacija) konstruira stanja i tako transformira bitak svodeći ga na čistu informaciju, što je pojam različit od materije i energije – ključnih pojmova moderne fizike. Kibernetika, nastavlja Paić, zapravo je nova epistemologija i nova tehnologija. Kada dolazi do sinteze *umjetnoga uma* (*A-intelligence*) i *umjetnoga života* (*A-life*), tada su sve znanosti postale tehnologikom konstrukcije događaja na temelju *sustava informacija*. Vladavina tehnosfere (samoorganiziranja života u formi umjetnoga uma) do krajnjih je mogućnosti spojila tehniku i tehnologiju (sredstvo i svrhu) u samopokretački proces kontrole i komunikacije. Heidegger smatra da ono što moderna tehnika svojim *pro-iz-vođenjem* izaziva ne dosežu ni zakon kauzalnosti ni načelo teleologije. Prema Heideggeru postav (*Gestell*) – koji ima neskriveno metafizičko podrijetlo – kao *bit* tehnike određuje znanstveno-tehničko doba konstrukcije cjelokupnoga života polazeći od novoga pojma informacije. Ali ono što vrijedi za *bit* znanstveno-tehničkoga svijeta, napominje Paić, ne vrijedi za *bit* tehnnoznanstvenoga doba. Ukratko: znanstveno-tehničko doba razotkriva bitak time što ga postavlja u stanje isporučivosti za druge svrhe, tehnnoznanstveno doba konstruira posthumno stanje time što bitak postaje nadomjestiv u kibernetičkom poretku

konstrukcije umjetne stvarnosti i života. Razlika između *razotkrivanja* bitka i *transformacije* stanja pokazuje da ono što povezuje novovjekovnu tehniku i suvremenu tehnosferu nije ništa drugo nego pojam informacije. Informacija, nastavlja Paić, nije tek transformacija bitka. Tehnosfera samu sebe proizvodi; ona je autopoietičko zbivanje bez prvoga uzroka i posljednje svrhe. To znači da tehnosfera *omogućuje nastanak* izvorišta (*arche*), boga, u čistoj eksperimentalnoj igri konstrukcije. Paić zaključuje da je bjelodano razlikovanje dvaju načina razotkrivanja: 1) metafizički – s idejom bitka bića (*ousia*, *eidos*, forma, subjekt, volja, duh, rad) i 2) kibernetički – s vladavinom pojma informacije, kontrole, komunikacije i entropije. Zatim nadodaje da je možda sazrelo vrijeme da umjesto Heideggerovih dvaju načina mišljenja i tomu shodno jezika metafizike (kazivajući i računajući) uvedemo prema načelu *tertium datur* treći model koji u sebi sjedinjuje prva dva te uz transklasičnu logiku *i – i* otvorimo nove perspektive mišljenja nadolazećega doba. Takvo mišljenje bilo bi kao *koncert strojeva* koji misle intuitivno. Čudesan hibrid poezije i matematike (*poeme* i *matheme*) tada bi se usmjerio izvan dvaju načina razotkrivanja. Zapravo, tada nikakvo razotkrivanje istine više ne bi bilo moguće.

Heidegger je pojmom postava (*Gestell*) – što je, ističe Paić, *bit* tehnike – ukazao na zapadnjačku povijest koja se realizira u kibernetici kao *sustavu infor-*

macija i upravljanja. U zgotovljenom svijetu jezik gubi mogućnost metafore i simbola. Preostaje mu samo uputa za djelovanje u pragmatičnoj *biti* informacije. Jezik kao metafora nadomješta se opisom i izlaganjem kibernetički ustrojene slikovnosti u krugu tehničkih pravila. U doba vladavine kibernetičkoga *upravljanja* svijetom tehnosfera se oslobađa u sebi svakoga povijesnoga odnosa s metafizikom tehnike prije postava i poslije njega. Kako pak, pita se Paić, misliti nadolazeći događaj ako nadomjestak metafizike u praznini tehnogenetske konstrukcije može dospjeti samo do one *beskonačne brzine* (*vitesse infinie*) kojom informacije propadaju u *crne rupe* ništavila? To više nije, smatra Paić, ni aktivni ni pasivni nihilizam. Posljednji se stadij nihilizma očituje upravo u onome što uznemirava suvremenu teorijsku fiziku i drevnu metafiziku od Elejaca do indijskoga budizma.

Dva slovenska filozofa također su dala vrijedan doprinos zborniku (oba rada sa slovenskoga na hrvatski jezik preveo je Mario Kopic). Dean Komel u radu *Heidegger i filozofska kasnost* Heideggerovu *ranu* i *kasnu* misao misli iz Heideggerova mišljenja *ranosti* i *kasnosti* ako bitno pripadaju filozofiji sâmoj. Drugim riječima, filozofska *kasnost* koja je bitno uvjetovana njezinom *ranosti* presudna je da se uopće može najaviti i pojaviti neki *kasni Heidegger* – ističe Komel. Heideggerovo *bitkovnopovijesno* misaono iskustvo, koje datira negdje od sredine tridesetih pa do sredine četrdesetih godina, nije ništa drugo, napomi-

nje Komel, nego iskušavanje *kasnosti* filozofije kao dovršenje metafizike i navještaj *ranosti* njezina mišljenja iz povijesti prigode, *Ereignis*. Nadalje, ako je iskušana *kasnost* za Heideggerovu misao presudna do te mjere da određuje sam njezin tijek, moramo biti pozorni na ono što se zapravo utječe u nju – a to je usud Zapada, koji raskriva neku svojstvenu *kasnost* filozofije. Na tu dimenziju, ističe Komel, moramo misliti kada se pozivamo na *kasna* djela filozofa kao što je Heidegger, a ne da kao biografski (!) podatak navodimo da je bio *misililac bitka*. *Kasni* Heidegger izmiče imenovanjima, označavanjima i navođenjima onoga što je mislio i odbacuje čak to da bi njegova oznaka *filozofija* i dalje određivala ono što bi imalo ispunjavati njegovo najvlastitije misaono nastojanje, diktirano samom stvari, koja prema filozofskoj predaji nosi ime bitka. Heidegger, napominje Komel, među prvim postavlja *proteron-hystreron* bitno drukčije od filozofske predaje. U tom smislu njegova kasna ili rana misao ne poručuju ništa. Osnovna je teza rada Janka. M. Lozara *O prekasnom kasnom Heideggeru* da je velike teme što ih je mislio Heidegger prije njega mislio Nietzsche. Pritom nije riječ o izigravanju Heideggera na račun Nietzscheova trijumfa, već zapravo upućivanje na Heideggerova zadivljujuća izvođenja i pojmovno nenadmašne eksplikacije, na očitovanje prave Heideggerove veličine.

Srpski filozof Dragan Prole u radu *Hajdegerov drugi početak i dekonstrukcija*

prisvajanja ističe da neizrečena pretpostavka Heideggerova filozofiranja glasi da ontologija nije moguća ako se oslanja na samu sebe jer tada zapravo biva suočena s činjenicom da se nema na što osloniti. Ontologija je dakle podređena fenomenologiji, pri čemu nije riječ o pukoj hijerarhiji ni o tome da fenomenologija predstavlja uvjet mogućnosti ontologije, već o svojevrsnom ukrštavanju klasične filozofijske teme (bivstvovanje) i načina obrade tē teme. Nastojeći omogućiti pristup bivstvovanju u njegovoj razlici spram bića, odnosno istinsko ontološko istraživanje, rani Heidegger opredijelio se za model prisvajanja (*Aneignung*). Takav model, napominje Prole, oslanja se na hermeneutiku faktičnosti. Hermeneutika utoliko postaje demarkacija koja daje razaznati konture koje nastoje osigurati jedinstvenost fundamentalno-ontološkoga mišljenja bivstvovanja. Heideggerova hermeneutička zamisao u sebi također, ističe Prole, zadržava fenomenološke prerogative jer je središnji interes njezina izlaganja ponajprije usmjeren na *kako samoga tubivstvovanja*. Međutim, smatra Prole, ontologija, fenomenologija i hermeneutika ipak nisu iskoračile iz začaranoga metafizičkoga kruga. Heideggerov hermeneutički vođen *bijeg* iz tradicije poimanja bivstvovanja pokazao se neuspješnim, stoga se okrenuo projektu desubjektiviziranja, a ključna riječ postaje *Enteignung*, odnosno *Entzug* – lišavanje. Prole postavlja pitanje »nije li dosljedno provođenje u djelo Heideggerove zamisli lišavanja

samo korelativ apsolutizovanog prisvajanja«. Da bi izbjegao *apsolutno prisvajanje*, Heidegger se okreće *potuđivanju*. Međutim, ističe Prole, lišeno praktične posredovanosti, *potuđivanje* kao prolaz kroz strano bivstvovanje kod Heideggera ostaje puki apel, a njegovi dometi apstraktni i suženi.

Konačno, na kraju zbornika o Heideggerovu kraju dolazi rad *Filozofija kao stvar mišljenja* Boška Pešića, jednoga od urednika zbornika. Pešić Heideggerovo očitovanje o filozofiji pokazuje u formi ispitivanja i iskušavanja stvari filozofije koja bi bila u skladu s onim što Heidegger općenito kazuje o filozofiji. Pritom razjašnjava suodnos mišljenja i stvari, suodnos u kojem stvar mišljenju stvara prostor. Stvar koja se ne svodi na njezin izgled, već se uzima kao ono što jest na svoj način. Stvar je ono što se pokazuje kao bit predmeta; ono što se ne nalazi u blizini, već ono što blizinu, čuvajući je, neprekidno približava daljini. Približiti se stvari kao stvari, a ne kao predmetu, za Heideggera je, napominje Pešić, pitanje mogućnosti pomaka iz *predočavajućeg* mišljenja u mišljenje koje je u svom izvoru *osmišljavajući razabiruće*. Iz takvoga impostiranja Pešić zaključuje da današnjoj filozofiji zapuštenom ostaje njezina stvar – mišljenje. Budući da su autori zbornika hrvatski, slovenski i srpski filozofi mlađe generacije, možemo reći da je riječ o svježem i vrijednom doprinosu recepciji Heideggera na južnoslavenskim prostorima.

Krešimir Šimić